

ПСИХОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ

В даній роботі розкриваються основні моменти психологічних передумов розвитку творчої особистості, степінь дослідженості проблеми зарубіжними і вітчизняними психологами і педагогами. В проблемі здібностей розглядаються три концепції в їх історичній розробці, розкривається авторська позиція відносно природної і соціальної основи здібностей, поняття обдарованості, осяяння і натхнення як високого рівня здібностей у поєднанні з наполегливою і напруженою працею.

Постановка проблеми. Основною задачею сучасної освіти є виховання творчої, самостійної, вільної особистості, оскільки саме творча людина визначає прогрес людства. В умовах глобалізаційних процесів, які охопили всі сфери життєдіяльності людини, у тому числі і сферу освіти, проблема творчого розвитку підростаючого покоління виявляється найбільш **актуальною**. Розкриття творчого потенціалу має значення і для повноцінного життя особистості в світі з його бурхливими змінами в економіці, політиці, соціумі тощо.

Степінь розробки проблеми. Проблемою розвитку творчої особистості займалися не тільки психологи та педагоги, а й науковці різних сфер діяльності в різних аспектах і з різних сторін. Так, В.І.Вернадський, досліджуючи формування наукового світогляду, намагається проникнути у складний внутрішній світ, логіку і психологію творців нових знань. Особливу увагу він приділяє силі особистості в творчій сфері [1]. Історія отримання знань, поява і розвиток творчої особистості, механізм творчості на основі підходів до вивчення і уявлення явищ природи шляхом побудови теоретичних конструкцій за допомогою різного роду символів і шляхом розуміння з середини досі продовжують хвилювати учених та філософів [2, 3]. Однак проблема умов, причин появи і розвитку талановитих особистостей в сфері наукової і технічної творчості досі вважається маловивченою.

У багатьох дослідженнях процесу творчості висловлюються різні, навіть діаметрально протилежні, думки щодо розуміння і розвитку творчої особистості.

Досягнення творчого рівня розвитку особистості можна вважати найвищим результатом будь-якої педагогічної технології. Однак, існують технології, в яких розвиток творчих здібностей є пріоритетною метою. Серед них можна відмітити теорію розв'язання винахідницьких завдань Г.Альтшуллера, педагогічний досвід В.Сухомлинського, використання спеціальних прийомів розвитку творчої уяви в теорії особистісно-орієнтованого навчання І.Якіманської тощо.

Для вітчизняних науковців творчість пов'язана з постановкою і вирішенням нових задач або з пошуком нових способів вирішення задач, які розв'язувалися раніше (В.О.Моляко, Я.А.Пономарьов, В.В.Клименко). З іншого боку, творча самореалізація особистості вивчалася і з точки зору її життєвого шляху (С.Л.Рубінштейн, Б.Г.Ананьєв, Л.І.Анциферова, К.А.Абульханова-Славська). Життєвий шлях може стати для людини творчим актом її самореалізації за умов ставлення до життя як до творчої задачі [4].

Представники гуманістичного та екзистенціально-феноменологічного підходів в творчості вбачали процес створення, відкриття нового, а також як глибинну потребу людини в самореалізації (К.Роджерс, А.Маслоу, Р.Мей) [5,6,7].

Питання розвитку творчої особистості вивчалось і продовжує вивчатися як вітчизняними, так і західними психологами.

Формулювання мети дослідження. Метою роботи є теоретичне дослідження психологічних передумов розвитку творчої особистості.

Об'єктом дослідження є спеціальні здібності особистості.

Предметом дослідження є розвиток творчої особистості студента в процесі педагогічного впливу.

Результати дослідження. В практичній і теоретичній діяльності людина може зіткнутися з задачами або фактами, для яких в його мисленні немає доцільних методів і понять. Творча діяльність є формою діяльності людини, яка спрямована на створення якісно нових суспільних цінностей. Стимулом до творчої діяльності може бути проблемна ситуація, яку неможливо розв'язати традиційними способами. Оригінальний продукт діяльності отримується в результаті формулювання нестандартної гіпотези, бачення нетрадиційного взаємозв'язку елементів проблемної ситуації і встановлення між ними нових видів взаємозалежності. Передумовами творчої діяльності є, перш за все, гнучкість мислення, критичність, здатність до зближення і зчеплення понять, цілісність сприймання тощо. Пізнавальні процеси, які дозволяють людині вирішувати нові проблемні задачі, мають назву „творче мислення”. Головним для творчого мислення є нешаблонність, уміння охоплювати дійсність у всіх її відносинах, а не тільки у тих, які закріплені у звичних поняттях та уявленнях.

На думку науковців, студентський вік є сенситивним періодом для розвитку основних соціогенних потенцій людини як особистості, у тому числі і її творчого мислення, професійних та світоглядних якостей майбутнього фахівця [8]. Дійсно, у студентському віці кожен усвідомлює себе як особистість. Для студентів характерні такі мотиви, як прагнення до самовираження і самоствердження. З кожним роком все більш характерним для них стає суспільно корисна спрямованість творчості. Це підтверджують і наші дослідження потреб студентів по А.Маслоу (так, у студентів першого курсу прагнення до самовираження мають 56% опитаних, а у студентів четвертого курсу це склало 78%, до того ж соціальні потреби теж зросли).

Кожна особистість має певний творчий початок, який породжує в неї живу фантазію, живе уявлення.

Творчість передбачає наявність у особистості здібностей, мотивів, знань та умінь, завдяки яким створюється продукт, що відрізняється новизною, оригінальністю, унікальністю. Вивчення цих якостей особистості виявило важливу роль уяви, інтуїції, несвідомих компонентів розумової активності, а також потреби особистості в самоактуалізації, у розкритті і розширенні власних творчих можливостей.

Успішна діяльність людини, у тому числі і творча діяльність, в першу чергу визначається ступенем розвитку і формування її здібностей. В психології визначають два основні види здібностей: загальні і спеціальні. Загальні здібності обумовлюють всебічний розвиток людини, а спеціальні здібності характеризуються певними, притаманними тільки даному виду здібностей рисами.

Загальними називають здібності людини, які певною мірою виявляються у всіх сферах діяльності. До них належать здібності до навчання, праці, загальні розумові здібності та інші. Їх основою є загальні вміння, необхідні в кожній сфері діяльності – планувати, організовувати виконання завдань тощо. Завдяки їм людина може переходити від однієї діяльності до іншої й успішно нею оволодівати.

Спеціальними вважають такі здібності, які виявляються лише в певних видах діяльності. Це вокальні, музичні, художні, математичні, технічні та інші. Такий поділ є дуже умовним, оскільки між загальними і спеціальними здібностями існує певний зв'язок. Загальні здібності виявляються в спеціальних, тобто у здібностях до певного виду діяльності. З розвитком спеціальних здібностей розвиваються і їх загальні аспекти. Високий рівень спеціальних здібностей ґрунтується на високо розвинутих загальних здібностях. Однак за однакового рівня розвитку загальних здібностей люди часто різняться своїми спеціальними здібностями, тому серед творчих людей спостерігається велике розмаїття їх діяльностей: музиканти, поети, художники, винахідники тощо.

В психології склалися три концепції здібностей. Одна з них стверджує, що здібності – біологічно детерміновані властивості особистості, їх виявлення і розвиток повністю залежать від успадкованого фонду. Таких поглядів дотримуються не тільки зарубіжні психологи, а й представники різних областей науки і мистецтва (математики,

письменники, художники тощо). Перші намагаються обґрунтувати свої погляди даними конкретних досліджень. Наприклад, Гальтон в ХІХ столітті намагався обґрунтувати спадковість таланту, аналізуючи біографічні дані видатних діячів. В ХХ столітті послідовник Гальтона Котс визначав ступінь обдарованості за кількістю місця, яке відведене в енциклопедичних словниках видатним людям. Вони дійшли висновку, що талант успадковується і що високу спадковість мають виключно представники привілейованих сословій. Методика їх досліджень не витримує жодної критики, але теорія спадковості в світлі нових генетичних відкриттів має право на життя. Лише тільки з поправкою на те, що генетична обумовленість певних здібностей підкоряється законам спадковості Г. Менделя, як і всі інші ознаки організму.

На противагу першій концепції у ХУІІІ столітті Гельвецій наголошував на тому, що за допомогою виховання можливо сформулювати у будь-якої людини геніальність.

Вже у новітніший час видатний американський вчений У. Ешбі стверджував, що здібності і, навіть, геніальність визначаються набутими властивостями і, зокрема, тим, яка програма інтелектуальної діяльності була сформована у людини стихійно і свідомо в процесі навчання у дитинстві і у подальшому житті. У однієї людини програма дозволяє вирішувати творчі задачі, а у іншій – тільки репродуктивні. Другим фактором здібностей Ешбі вважав працездатність. На його думку, здібний той, хто після тисячі невдалих спроб робить тисяча першу і доходить до відкриття; нездібний той, хто після другої спроби залишає задачу нерозв'язаною.

На перший погляд здається, що друга концепція не встановлює межі розвитку людської особистості і виявляє віру у людські можливості. Дійсно, життєві спостереження і спеціальні дослідження свідчать, що природні передумови здібностей не можна заперечувати. В деяких спеціальних діяльностях вони мають особливо важливе значення. Ось чому у несприятливішому середовищі одна людина може виявити більші здібності, чим інша, яка знаходиться у сприятливому середовищі. І навпаки, за рівних соціальних умов, в яких знаходяться, наприклад, брати і сестри, спостерігаються іноді різкі відмінності у здібностях, в темпі їх розвитку. Вчені відзначають в цьому випадку індивідуальні особливості в анатомічній організації мозку, що не може не позначатися на його функціях. І, нарешті, фізіологи виявили природжені типові особливості нервової діяльності, які також позначаються і на становленні здібностей.

Нарешті, третя концепція – діалектика придбаного і природного компонентів у здібностях. Ця концепція сьогодні вважається найбільш правильною і життєздатною. Її підтримують більшість науковців. Згідно цієї концепції, людина є безпосередньо природною істотою. Тому вона наділена природними силами, які виявляються у вигляді задатків і здібностей. Але для їх розвитку повинні існувати сприятливі соціальні умови. Здібності формуються в діяльності саме при сприятливих соціальних умовах життя.

Система освіти має забезпечити всі умови для всебічного розкриття творчого потенціалу особистості, створювати можливості для появи її власної активності, самостійного руху, самоорганізації. Отже, система освіти повинна передбачати певні стратегії впливу на людину для активації її творчої результативності.

Залежно від особливостей реалізації знань і умінь, розрізняють два ступені розвитку здібностей: репродуктивний і творчий.

Репродуктивний, або його ще називають відтворювальний, рівень здібностей характеризується високою здатністю людини використовувати на практиці знання і вміння, оволодівати різними видами діяльності. Він властивий усім психічно здоровим людям у будь-якій діяльності.

Творчий рівень здібностей дає змогу на основі наявних знань і умінь створювати нові, оригінальні продукти діяльності. Однак творчий рівень формується на основі репродуктивного. Звісно, що такий поділ є досить умовний, оскільки як репродуктивна діяльність має елементи творчості, так і творча діяльність неможлива без репродуктивної.

Будь-яка діяльність вимагає від людини різних якостей, які утворюють єдність різних психічних властивостей, що сукупно забезпечують її успішне виконання. Структура психічних якостей, яка виступає як здібність, визначається вимогами конкретної діяльності і є неоднаковою для різних видів діяльності. Різні якості здібності відіграють неоднакову роль, тому розрізняють провідні й допоміжні якості.

Для успішного розвитку здібностей до конкретної діяльності необхідні відповідні задатки, які на відміну від здібностей є природженими. Але само по собі наявність задатків не вирішує питання про виявлення і розвиток здібностей. Треба ще займатися відповідною діяльністю, яка б розвинула ці задатки до рівня здібностей. Однак задатки є тою основою, без якої неможливий розвиток здібностей.

Розвиток здібностей органічно пов'язаний з оволодінням конкретною особистістю знаннями матеріальної і духовної культури, що була історично надбана людством. За словами О.М.Леонтєва, „процес оволодіння світом предметів і явищ, створених людьми в процесі історичного розвитку суспільства, і є той процес, в якому відбувається формування у індивіда специфічно людських здібностей і функцій” [9].

Розвиток задатків до рівня здібностей можливий тільки в умовах діяльності, в умовах засвоєння знань, умінь та навиків. Тому не випадково здібності оцінюють за рівнем оволодіння знаннями та уміннями. Однак здібності і знання та уміння не є тотожними. Здібності включають в себе такі психічні властивості особистості, які в більшій степені залежать від знань, умінь, навиків, але не є ними. Тісний, нерозривний зв'язок між здібностями і знаннями, уміннями людини виявляється у тому, що процес формування будь-якої здібності можливий лише завдяки засвоєнню знань та умінь, в той самий час як наявність здібностей сприяє швидкому і порівняно легкому оволодінню знаннями та уміннями.

Існує загальновизнана думка, що чим раніше виявлені здібності, тим більше можливостей існує для їх розвитку, оскільки успішний розвиток здібностей можливий лише шляхом спеціального навчання, в ході якого відбувається оволодіння відповідними знаннями та уміннями.

Слід відзначити, що досі не має стройної теорії, яка б мала пояснити механізм розвитку творчої особистості і розуміння самої творчості. Для того, щоб створити загальну теорію творчості, теорію розвитку творчої особистості, необхідно, за переконаннями Г.Альтшуллера, спочатку дослідити конкретні види творчості, спираючись на окремі теорії творчості. Отже, як відомо, творчість – це діяльність, яка на основі реорганізації наявного досвіду і формування нових комбінацій знань породжує нове. Виявляється вона на різних рівнях. Для одного рівня творчості характерне використання наявних знань і розширення галузі їх застосування; на іншому створюється абсолютно новий підхід, що змінює усталений погляд на об'єкт або галузь знань. Суть креативності (творчості) як психологічної властивості полягає в інтелектуальній активності й чутливості до побічних продуктів діяльності. Творча особистість бачить результати, які становлять принципову новизну, а нетворча бачить лише результати, які стосуються досягнення мети, тобто доцільні результати. За спостереженнями Г.Альтшуллера, відмінності між звичайним і творчим мисленням стосуються багатьох аспектів [10].

Індивідуальні особливості в здібностях виявляються в тому, до чого особливо здібна людина і як реалізуються в неї здібності. З поняттями „творчий розвиток”, „спеціальні здібності” пов'язані поняття „обдарованість”, „талант”, „геніальність”.

Однозначного розуміння обдарованості сьогодні ще не існує. Одні вчені обдарованість розглядають як загальні здібності, що зумовлюють широкі можливості людини для різних видів діяльності, інші – сукупність задатків, що є своєрідними природничими передумовами здібностей. Є визначення обдарованості як індивідуальної характеристики пізнавальних можливостей і здібностей до учіння. На наш погляд,

обдарованість є природна обумовленість особистості у вигляді задатків загальних і спеціальних здібностей для оволодіння творчою діяльністю.

Виділяють декілька типів індивідуальної обдарованості [11]: раціонально-мислительний (притаманний ученим, політикам, економістам); образно-художній (притаманний дизайнерам, конструкторам, художникам, письменникам); раціонально-образний (притаманний історикам, філософам, учителям); емоційно-почуттєвий (притаманний режисерам, літераторам).

Відомо, що високі показники креативності у дітей зовсім не гарантують їх творчих досягнень в майбутньому, а тільки збільшують вірогідність їх появи при наявності високої мотивації до творчості і оволодіння необхідними творчими уміннями. Виходячи з цього, вирішальна роль у розвитку творчої особистості належить ефективному навчанню. Це, звісно, спростовує думку про „осяння”, яке не піддається управлінню і відтворенню, як і „натхнення”. Однак на нашу думку, з розвитком творчого мислення в процесі оволодіння певними знаннями, уміннями, навичками і наявністю потреби у творчій діяльності процеси осяння і натхнення мають місце, як результат високого рівня розвитку творчої особистості і систематичної, творчої, напруженої праці. Про це свідчать автобіографічні спогади, життєписи видатних науковців, митців, композиторів, поетів, винахідників, тощо. Осяння може з'явитися людині, навіть, у сні, якщо вона особливо наполегливо працює в певному напрямку розв'язання творчої задачі (робота Д.Менделєєва над таблицею хімічних елементів, написання віршів у сні О.Пушкіним, винахідницькі роботи К.Ціолковського тощо). Стосовно натхнення російський художник І.Рєпін стверджував, що натхнення – це винагорода за каторжну працю. А композитор П.Чайковський зазначав, що натхнення – це такий гість, який не любить відвідувати лінивих.

Серед умов педагогічного впливу, які стимулюють розвиток творчого мислення особистості, можна виділити наступні: ситуації незавершеності або відкритості; стимулювання відповідальності і незалежності; побудження до постановки питань; заохочення до самостійних розробок, спостережень, аналізу і узагальнень тощо.

Організація творчого спілкування між викладачем і студентом сприяє розкріпаченню їх інтелектуальних можливостей і інтенсифікації процесу навчання, що закономірно веде до розвитку творчих здібностей студентів.

Велика роль у розвитку креативності особистості належить соціальній групі, в якій особистість навчається. Тому серед форм і методів групового впливу на формування творчої особистості можна виділити: а) дискусійні методи (групова дискусія, «мозкова атака», «синектика» та ін.); ігрові методи (дидактичні, творчі, ділові, рольові ігри; ігрова психотерапія, психодрама та ін.); тренінг творчості (психогімнастика, психомалюнок, музикотерапія та ін.)

Література:

1. В.И.Вернадский. Труды по истории науки. – М.: Наука, 2002.
2. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса: новый диалог человека с природой: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1986.
3. Гумилёв Л.Н. Этногенез и биосфера Земли. – СПб.: Азбука-классика, 2002.
4. Смолінчук Л.С. Творчість і життєвий шлях особистості. <http://www.newacropolis.org.ua/ua/smolinchuk28.htm>
5. Роджерс К.Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека. - М.: Прогресс, 2002.
6. Маслоу А. По направлению к психологии бытия. – М.: Эксмо-Пресс, 2002.
7. Мэй Р. Мужество творить. – М.: Инициатива, 2001.
8. Виноградова В. Проблеми соціалізації студентської молоді // Соціальна психологія. – 2007, спец.випуск. – С. 150-151.
9. Леонтьев А.Н. Биологическое и социальное в психике человека // Вопросы психологии – 1960. - №6.

10. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: Навчальний посібник. – К.: Академвидав, 2004.

11. Степанов О.М., Фіцула М.М. Основи психології і педагогіки: Посібник. – К.: Академвидав, 2003.

В данной работе раскрываются основные моменты психологических предпосылок развития творческой личности, степень исследования проблемы зарубежными и отечественными психологами и педагогами. В проблеме способностей рассматриваются три концепции в их исторической разработке, раскрывается авторская позиция относительно природной и социальной основы способностей, понятия одарённости, озарения и вдохновения как высокого уровня способностей в единстве с настойчивой и напряжённой работой.

The main principles of psychological premises of the creative personality development, the degree of the problem research by foreign and native psychologists and educational specialists are discovered in a given work. Three concepts in their historical survey, the author's attitude regarding natural and social powers basis, the concepts of endowment, irradiation and inspiration as the high level of powers together with urgent and intensive work are taken in the problem of powers.